

ІНВАРІАНТНА І ВАРІАТИВНА СКЛАДОВІ ПРОЦЕСУ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ В ПЕДАГОГІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

Одним із пріоритетних завдань державної політики України у галузі освіти сьогодні є її модернізація, підвищення якості з метою інтеграції до Європейського простору вищої освіти. Це неможливе без забезпечення конкурентоспроможності майбутніх фахівців вищої освіти, творчого самовизначення викладачів і студентів у світі, самовдосконалення, індивідуального розвитку і саморозвитку, самореалізації, входження в інноваційний режим роботи. Місія університетської системи освіти полягає у якісному навчанні та формуванні нового рівня свідомості вільної людини, покоління особистостей, кадрового потенціалу, здатних забезпечити баланс між економічним зростанням та соціальним розвитком, спрямованих на об'єднання та відродження самосвідомості нації, цілісної України, але не за рахунок наступних поколінь та без позбавлення їх можливості задовольняти свої потреби [7].

Для теперішнього стану освіти характерні радикальні зміни в змісті і формах передачі навчального матеріалу, що обумовлено, в першу чергу, переглядом цілей і пріоритетів в програмах двоциклової підготовки фахівців. Означені програми передбачають запровадження сучасних підходів інтеграції вищої освіти у справі підготовки магістрів, як спеціалістів нового покоління, що спроможні професійно управляти процесами виховання і навчання студентів, активно освоювати, модернізувати і запроваджувати у педагогічну діяльність сучасні освітні технології, які за своєю суттю є індивідуально-творчими, характеризуються культурологічною і гуманістичною спрямованістю. Це неможливе без вирішення комплексу науково-практичних проблем, пов'язаних з побудовою системи професійно-педагогічної підготовки майбутніх викладачів вищої школи, визначенню її інваріантної і варіативної складових.

Таким чином, мета статті – розкрити особливості інваріантної і варіативної складових професійної підготовки майбутніх викладачів вищої школи в педагогічному університеті.

Виклад основного матеріалу статті почнемо з визначення того, що ми будемо розуміти під професійною підготовкою фахівців. Професійна підготовка фахівців – це складна психолого-педагогічна система із специфічним змістом, наявністю структурних елементів, формами відношень, особливостями навчального процесу, специфічного для даного фаху знаннями, вміннями та навичками.

Професійна підготовка майбутніх викладачів вищої школи в педагогічному університеті відрізняється специфічними рисами, пов'язаними із гармонійним поєднанням універсальної підготовки, що забезпечує високу ступінь творчої самодіяльності педагога і формування власне педагогічних навичок і умінь; формуванням загально гуманітарного складу мислення, набуттям науково-дослідницької спрямованості, всебічного, універсального світогляду; оволодінням випускниками університету новітніми методиками і технологіями педагогічної діяльності; орієнтацією навчання на рішення дидактичних, виховних і розвивальних завдань.

Університетська педагогічна освіта розглядається О.Глузманом [5] як система, що має специфічний зміст, структуру і функції, представляє собою виділену на основі певних ознак впорядковану множину взаємопов'язаних елементів, об'єднаних загальною метою функціонування і єдності керування, і таких, що виступають у взаємодії із середовищем як цілісне явище.

Основними принципами реалізації цієї специфічної педагогічної системи вчений вважає демократизацію і автономізацію, гуманізацію, гуманітаризацію, фундаменталізацію, інтеграцію, універсалізацію, педагогізацію, неперервність освіти, індивідуалізацію і диференціацію навчання, інноваційність, національний і регіональний підходи.

Головними критеріями, за якими характеризується ця специфічна система, є: фундаментальність, гуманітарний профіль навчання, науково-педагогічна спрямованість і універсальна освіченість студентів.

Критерій (від лат. *criterion* – засіб для судження) – ознака, на підставі якої здійснюється оцінка, визначення або класифікація будь-чого. Критерій виражає сутнісні зміни об'єкта і представляє собою знання межі, повноти прояву його сутності у конкретному вираженні [3: 214]. Критерій являється засобом, необхідним інструментом оцінки, але сам він оцінкою не являється.

Вибір критеріїв великою мірою визначається практичними інтересами, які полягають у досягненні компетентної, максимально результативної і в той же час пріоритетної, найбільш значущої для педагога діяльності. В такому випадку критерій може бути представлений як науково обґрунтована "модель", що характеризує сутність професійно-педагогічної підготовки, сукупність знань про неї, через яку вона максимально виражена.

За Л.Беляєвою [2: 60–63], критерії мають задовольняти наступні вимоги:

- бути об'єктивними;
- вимірювати саме те, що заплановане;
- включати найбільш суттєві, основні моменти явища, що описується;
- охоплювати типові сторони явища; формулюватися ясно, коротко, точно.

Магістерська підготовка забезпечує рішення таких завдань оновлення вищої школи, як формування сучасних викладачів, здатних до реалізації випереджальних функцій освіти у розвитку суспільства, досягнення нової якості вищої педагогічної освіти, яка визначається відповідними освітньо-професійними програмами і державним стандартом, які затверджені Кабінетом Міністрів України та визначальними критеріями освіти в рамках Болонського процесу. Державний стандарт визначає, що випускник, який отримав кваліфікацію магістра педагогіки, має бути готовим:

- вирішувати освітні і дослідницькі завдання, орієнтовані на науково-дослідну роботу в предметній області знань;
- використовувати сучасні педагогічні технології і методи наукових досліджень, що застосовуються в області психолого-педагогічної освіти; аналізувати результати навчання;
- проектувати і реалізовувати в практиці навчання новий зміст навчальних предметів і освітньо-професійних програм на рівні, що відповідає прийнятим освітнім стандартам;
- діагностувати рівень освіченості студентів; створювати творчу атмосферу освітнього процесу;
- виявляти взаємозв'язки науково-дослідного і навчального процесів у вищій школі, можливостей використання

власної наукової роботи як засобу вдосконалення освітнього процесу.

Вдосконалення професійної підготовки магістрів – майбутніх викладачів вищої школи пов'язане із розробкою питань педагогічної освіти, її теорії і практики, структури і змісту, технологій і методик. Системний аналіз мети, завдань, принципів, змісту і форм організації професійної підготовки педагогів здійснили вчені О.Абдуліна, Н.Гузій, І.Зянон, Н.Кузьміна, З.Курлянд, В.Луговий, Г.Нагорна, С.Нікітчина, В.Семиденко, В.Сластьонін, Л.Хоружа та ін., у тому числі проблеми застосування у цьому процесі інноваційних технологій розглянуті у дослідженнях А.Алексюк, І.Богданової, А.Богущ, Є.Бондаревської, К.Вазіної, Л.Даниленко, В.Пітюкова, Н.Шуркової та ін. Проблема формування особистості педагога досить докладно висвітлена у ряді досліджень (С.Архангельський, Є.Барбіна, В.Войтко, Е.Гришин, С.Гончаренко, О.Дубасенюк, М. Євтух, Н.Кузьміна, М.Лазарев, А.Мудрик, Л. Нечепоренко, Н.Ничкало, В.Семиченко, С.Сисоєва, Л.Спірін, Н. Тарасевич, Н.Чепелева, Т.Яценко та ін.). Особливості, структуру, функції педагогічної діяльності, специфіку формування готовності до її здійснення в умовах педагогічного процесу вищого навчального закладу досліджували вчені Є.Барбіна, Ф.Гоноболін, В.Загвязинський, А.Капська, Е.Карпова, Н.Кічук, А.Линенко, О. Мороз, О.Пехота, Г.Щедровицький та ін.

Сучасні уявлення про професійну підготовку педагога як спеціаліста пов'язані з його компетентністю. Ключові компетентності є міжгалузевими знаннями, вміннями та здібностями, які необхідні для адаптації та продуктивної професійної діяльності. Це поняття, за Е.Камишанченко, включає результати навчання, що виражають "прирощування" знань, умінь, навичок, досвіду особистісного саморозвитку, творчої діяльності і досвіду емоційно-ціннісних відносин. Воно пов'язане із поняттям професійної компетентності, що розглядається як комплекс професійних знань і значущих професійних особистісних якостей, які визначають ефективність професійної праці (Є.Зеєр). Таким чином, поняття "професійна компетентність" виражає значення традиційної тріади "знання, вміння, навички", пов'язує її компоненти, дає змогу описувати реальний рівень підготовки спеціаліста – випускника вищої школи.

Система підготовки майбутніх викладачів вищої школи в університеті функціонує як єдність інваріантної складової, що забезпечує внутрішню цілісність педагогічної системи, пов'язаної із безпосередньою трансляцією традиційних педагогічних і гуманістичних цінностей (при цьому забезпечується процес необхідного відтворення суспільства) і варіативної складової, пов'язаної із адаптацією цієї системи до конкретно-історичної реальності, що змінюється.

У контексті нашого дослідження ми будемо розуміти під терміном інваріантний (від латинського *invariantus* – незмінний) такий, що відрізняється значною стабільністю, стереотипністю. В ньому домінують: незалежність від зовнішніх впливів, спрямованість на збереження традицій; інтегративність і конвергентність процесів, їхня цілісність і узагальненість; недостатня гнучкість; прагнення до порядку і спадковості. Варіативності (фр. *variante* – такий, що змінюється) властиві: гнучкість, інноваційна спрямованість, відкритість новому в науках і технологіях; динаміка внутрішніх процесів, їхня диференційованість і дивергентність, розчленованість і конкретність; нестійкість і залежність від зовнішніх змін; домінування диференційованого знання [4:192].

Інваріант виступає базою освітнього стандарту як "системи параметрів, які виступають у якості норм освітньої політики, відображують суспільний ідеал освіченості і враховують можливості реальної особистості і соціуму по досягненню цього ідеалу" [11]. Ці параметри мають враховувати особливості майбутньої професійно-педагогічної діяльності викладачів вищої школи, до яких ми вслід за В.Горовою та С.Тарасовою [6:64] відносимо: усвідомлену постановку гуманістичних цілей педагогічного процесу; антропологічну орієнтованість як акцентування уваги на розвитку людини; цілісність і продуманість всіх компонентів освітньо-виховної системи; чітку організацію педагогічного процесу; загальнолюдські цінності і природо відповідні, ненасильницькі методи навчання і виховання. Отже підготовка магістрів-майбутніх викладачів вищої школи вимагає здобуття ними під час навчання відповідної кваліфікації фахівця, що забезпечується викладанням фахових дисциплін, які визначаються нормативною частиною змісту навчання, "Положенням про освітньо-кваліфікаційні рівні", навчальними планами і програмами.

Одним із головних принципів підготовки викладача вищої школи є спільне вирішення двох завдань: поглиблене вивчення набору дисциплін, що забезпечують готовність до викладацької і дослідницької роботи у відповідній науці, і систематизація способів сприйняття даної науки, трансформованої у навчальні дисципліни. Так до інваріантного компоненту підготовки майбутніх викладачів вищої школи включені фахові професійно-орієнтовані курси "Педагогіка вищої школи", "Психологія вищої школи", "Методика викладання педагогічних дисциплін", "Організація і керування навчальним процесом вищої школи", "Педагогічні технології в навчальному процесі вищої школи" та ін. Кожен із цих курсів, у свою чергу, включає інваріантну і варіативну складові.

З метою виявлення об'єктивного складу цільових установок підготовки як за спеціальністю в цілому, так і по окремій дисципліні використовуються емпіричний метод (аналіз тих видів діяльності, що існують у практиці, і підбір належних типових завдань і проблемних ситуацій) і теоретико-експериментальний. Діагностичне завдання мети визначає особливості технологічно побудованого навчального процесу: визначення еталонів для оцінки результатів навчання і на цій основі концентрація зусиль педагога і магістрантів на конкретних завданнях, що забезпечує координацію і взаємозв'язок різних етапів навчального процесу. На основі виявлених в процесі такого планування видів діяльності розробляються програми умінь і знань. При цьому під програмою умінь розуміється перелік всіх умінь, які були виявлені в процесі аналізу дисципліни. Ця програма стає основою формування знань, що відображує логіку постановки мети від кінцевих результатів навчання.

Теоретичним базисом для формування всіх видів діяльності студентів в рамках навчальної дисципліни виступає програма знань. Це перелік основних теоретичних положень, які розкривають основні поняття про об'єкти, процеси і методи в конкретній науковій області, яка є основою формування навчально-професійної діяльності. Чітко сформульовані цілі і задачі кожної навчальної дисципліни, конкретизовані і узгоджені між собою зміст навчального процесу не дозволяють викладачу ухилитися від їх реалізації до отримання кінцевого результату і дають змогу визначити спосіб контролю цього результату, запобігають непродуктивному повторенню окремих тем, сприяють підготовці педагогічних кадрів, здатних ефективно і творчо працювати в нових, динамічно змінюваних умовах сучасного українського суспільства.

Інваріант курсу складає відносно стабільне "ядро" дисципліни, необхідний мінімум, що відіграє важливу роль і визначає дію неперервної освіти. Чим багатше і більш насичене це ядро, тим довша і перспективніша траєкторія освіти. Виділення інваріантів особливо важливе тому, що без них елементи, які взаємодіють у підсистемах психолого-педагогічної освіти стають практично неосязними і, як наслідок, недостатньо керуваними.

В інваріанті мають бути закладені загальні ідеї, проблеми, а не конкретні факти. Він великою мірою визначається такими зв'язками і відносинами суб'єктів і об'єктів педагогічного процесу, які мають тенденцію повторюватися. Тут головним предметом засвоєння виступають цінності, критерії і механізми творчої праці педагога, спрямованої на збагачення духовного світу студента, розвиток його пізнавальних сил і здібностей.

Інваріантна складова передбачає органічну "вбудованість" необхідного змісту і форм роботи в процес вивчення психолого-педагогічних дисциплін, завдяки яким педагогічна діяльність представляє собою одночасно і як перманентно розгорнутий процес, і як фіксований у кожний момент цього процесу результат, що вже утворився, але не "застиг", конкретний образ конкретної людини [4]. Тому важливими напрямками діяльності викладача є ініціювання власних ліній у розвитку студента, що визначаються його природою, резонансні внутрішнім нахилам особистості, відповідають тенденціям педагогічної діяльності і тенденціям його самоорганізованої і самотворчої діяльності. Пріоритетними видами і формами спільної діяльності викладача і студентів є аналіз педагогічного досвіду; рішення педагогічних задач; захист проєктів; діалогові лекції; педагогічна практика тощо, що передбачає співпрацю і співтворчість всіх суб'єктів освітнього процесу [8].

В.Загвязинський справедливо вказує, що виділення інваріантного не є простою логічною процедурою. Воно вимагає

виявлення основних ідей, понять, закономірностей у існуючих психолого-педагогічних теоріях, виділених за предметними областями, глибокого осмислення всього найкращого, що досягнуто у педагогічних теоріях і концепціях, урахування найсуттєвіших тенденцій розвитку сучасної педагогічної науки і практики. Ним пропонуються два підходи до виділення інваріанту у педагогіці: горизонтальний – виділення загальних методологічних і теоретичних основ науки, і вертикальний – вчення про механізми, принципи, методи, форми навчання і вчення про теоретичні основи, закони, інваріантні підходи до виховання. М. Чапаєв [10] сюди відносить появу альтернативних форм освіти; інтенсифікацію темпів інтеграції освітніх структур до суспільно-економічного середовища; математизацію і технологізацію педагогіки, посилення її зв'язків із психологією, соціологічними дисциплінами, теорією управління, розвиток уявлень про різні сфери об'єктивної дійсності. Це сприятиме формуванню знань-уявлень, знань-образів, що дозволяють студенту самостійно добувати і освоювати інформацію інваріантного характеру. При цьому мова не йде про нівелювання якісного розмаїття сфер дійсності, а про відкриття, знаходження загальних закономірностей, властивих цим сферам.

У дослідженнях В.Сласт'якіна загальна мета дисциплін психолого-педагогічного циклу визначається як освоєння студентами сучасних наукових уявлень про розвиток людини в освітніх процесах. Запропоновані вченим напрями вивчення цього розвитку можуть бути покладені в основу інваріанта психолого-педагогічної дисципліни. До них відносяться: психічна природа людини і закономірності її розвитку; особистість у навчально-виховному процесі; освітні системи в історичному і сучасному соціокультурному просторі, принципи їх конструювання і прогнозування, методи, засоби і технології навчання і виховання.

Варіативна складова виступає умовою індивідуального розвитку магістрантів і викладачів, визначається індивідуальними запитами і особливостями суб'єктів навчального процесу, особливостями професії і дозволяє продуктивно вирішувати проблему співвідношення навчання, розвитку і саморозвитку, розробляти індивідуальні програми особистісного і професійного становлення магістрів. Вона передбачає сукупність спецкурсів, спецпрактикумів і спецсеминарів з проблем психолого-педагогічної підготовки майбутніх викладачів вищої школи, індивідуальну наукову роботу магістрантів по даній проблематиці і проявляється також у технологіях психолого-педагогічних освіти.

О.Асмолов [1] визначив стратегічні орієнтири варіативного компоненту педагогічної освіти, серед них: пошуковий характер у виборі шляхів рішення завдань культурного розвитку, виявлення можливих варіантів особистісного і професійного становлення спеціаліста; здатність допомогти освоїти різноманітні підходи до розуміння і переживання психолого-педагогічних знань у світі, що змінюється; процесуальність у розширенні можливостей компетентного вибору людиною стратегії власного розвитку, свого життєвого і професійного шляху; специфічність мети, що визначається як формування у спеціаліста здатності вирішувати різноманітні особистісні і професійні завдання.

В результаті реалізації інваріантної і варіативної складових професійно-педагогічної підготовки майбутні викладачі вищої школи мають знати: основні досягнення, проблеми, тенденції розвитку вітчизняної і зарубіжної педагогіки і психології вищої школи, сутність процесів навчання і виховання у вищій школі, сучасні підходи до моделювання педагогічної діяльності; валеологічні аспекти освіти; взаємозв'язок дисциплін, представлених у навчальному плані; особливості впливу на результати педагогічної діяльності індивідуальних особливостей студентів; взаємозв'язок науково-дослідного і навчального процесів у вищій школі; культурну спадщину і сучасні досягнення науки як засобів виховання і навчання студентів; володіти: методами і прийомами доступного викладення професійно-орієнтованого матеріалу і створення зрозумілого тексту; основами науково-методичної роботи у вищій школі, методами і прийомами складання завдань, задач, тестів з різноманітних тем, систематикою навчальних і виховних завдань; способами створення вимогливо-доброзичливої обстановка освітнього процесу і організації процесу спільної науково-дослідної роботи; різноманітними освітніми технологіями; методами формування навичок самостійної роботи і розвитку творчих здібностей студентів; основами застосування комп'ютерної техніки і інформаційних технологій у навчальному і науково-дослідному процесах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Асмолов А. Г. Культурно-историческая психология и конструирование миров / А. Г. Асмолов. — М.: Изд-во "Институт практической психологии", Воронеж: НПО "МОДЭК", 1996. — 768 с.
2. Беляева Л.А. Социокультурные основания педагогической деятельности: Дис... докт. философ. наук. — Екатеринбург, 1994. — С.60-63.
3. Большая советская энциклопедия / Под ред. А.М.Прохорова. — М.: Изд-во "Советская энциклопедия, 1972. — С. 214.
4. Вьюнова Н.И. Инвариантное и вариативное в исследовании проблем психолого-педагогического образования / Н.И. Вьюнова // Вестник ВГУ. Серия Гуманитарные науки. 2003. № 1. — С. 189-206.
5. Глузман А. В. Университетское педагогическое образование: опыт системного исследования: монография / А. В.Глузман. — К.: Изд. центр "Просвіта", 1996.— 312 с.
6. Гороява В.И., Тарасова С.И. Педагогическая деятельность в системе современного человекознания / В.И. Гороява, С.И. Тарасова. — М.: ИЛЕКСА; Ставрополь: АРГУС, 2005. — 168 с.
7. Журавський В. С. Вища освіта як фактор державотворення і культури в Україні / В. С. Журавський. — К.: Видавничий дім "Ін Юре", 2003. — 416 с.
8. Навчальний процес у вищій педагогічній школі [за ред. О. Мороза]. — К.: НПУ, 2000. — 337 с.
9. Ступарик Б.М., Шемптух Й. Підготовка педагогів-майстрів / Ступарик Б.М., Шемптух Й. // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. Вип. 15. 4.1. — С. 79 — 84.
10. Чапаев Н.К. Структура и содержание теоретико-методологического обеспечения педагогической интеграции: дис. ... доктора пед. наук / Н.К. Чапаев. — Екатеринбург, 1998. — 408 с.

Подано до редакції 05.08.09.

РЕЗЮМЕ

У статті виявлені особливості змісту інваріантної і варіативної складових професійної підготовки майбутніх викладачів вищої школи в педагогічному університеті.

Ключові слова: професійна підготовка, інваріантна і варіативна складові, майбутні викладачі, вища школа.

И.А. Князева ИНВАРИАНТНАЯ И ВАРИАТИВНАЯ СОСТАВЛЯЮЩИЕ ПРОЦЕССА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ

РЕЗЮМЕ

В статье выявлены особенности содержания инвариантной и вариативной составляющих профессиональной подготовки будущих преподавателей высшей школы в педагогическом университете.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, инвариантная и вариативная составляющие, будущие преподаватели, высшая школа.

I.A. Knyazheva INVARIANT AND VARIATIVE CONSTITUENTS OF THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING OF

FUTURE HIGH SCHOOL TEACHERS AT PEDAGOGICAL UNIVERSITY
SUMMARY

The article ascertains some features of the contents of variative and invariant constituents of professional training of future high school teachers at pedagogical university.

Keywords: professional training, invariant and variative constituents, future teachers, high school.
